

**IGNACIO M.ª ETXAIDEREN
MENDEURRENA**

Donostia, 1984-XI-30

INAZIO M.ª ETXAIDE JAUNAREN MENDEURRENA

Donostia, 1984, Azaroak 30

Fr. Luis Villasante

Euskaltzainburuaren hitzak

Jaun-Andreak:

Bihar, juxtu, beteko dira ehun urte Inazio M.ª Etxaide jauna hemen Donostian jaio zela. Jaun honekin zorretan da gure Elkartea. Horregatik, eta zor hori aitortuz, aipamen hau egin nahi izan dugu haren oroitzapenetan.

Nik esango nuke kristautasuna, telefonoa eta euskara, hiru hauek izan zirela Etxaide zaharraren kezka nagusiak. Hala dirudi, behintzat, haren idazlanen kopurua ikusiz gero.

Azkue hil zenean, euskaltzainburua izendatua izan zen eta kargu horretan hil arte iraun zuen (11 urtez).

Urte txarrak ziren. Gauza asko egiteko ez zuen aukera handiegirik izan. Hala ere, haren garaian hasi zen Euskaltzaindia Biltzar ageriak antolatzen eta berrietan euskararen aldeko edo euskarari buruzko gaiak azaltzen eta aztertzen. Guztiok dugu gogoan X. Biltzarra, Euskaltzaindiak Iruñean eginberri duena. Orain bada, hamar Biltzar horietarik lau —lehenbiziko lauak—, Inazio M.ª Etxaide jauna euskaltzainburu zela egin ziren. Lehenbizikoa 1956. urtean Arantzazun. Handik bi urtera bigarrena Bilbon. Hurrengo urtean hirugarrena Eibarren. Eta laugarrena 1961ean hemen Donostian.

Euskera, Euskaltzaindiaren aldizkaria ere, anitz urtez mututurik egon ondoren, haren garaian berpiztu zen.

Gizon zuzena, zintzoa, apala, eramapen eta fede handikoa: halakoa eza-gutu genuen guk Etxaide jauna.

Zuretik ezpala, dio Oihenartek. Aitaren euskal zaletasuna seme-alabetara isuri da. Hemen ditugu gaur Jon Etxaide eta Ana Mari Etxaide, biak euskaltzain urgazle eta lan bikainen egile.

Jon Etxaideren euskal lanen zerrenda oso luzea da, guztiok dakiten bezala. Ipuin, olerki, elaberri, historia lanak: denetarik egin du. Anitz urtez,

eta euskal literatura ia basamortu idor zenean, han ageri ziren Jon Etxaide-
ren idazlanak oihu eta deiadar izan nahirik.

Ana Mari Etxaidek, berriz, urte luzetako nekea beregain hartuz, Atlas moduko inkesta famatu hura, hots, *Erizkizundi Irukoitza*, behar bezala oharreztatua eta Mapez hornitua, bi tomotan prestatu eta argitaraberi du, euskal Dialektologiaz arduratzen direnei tresna guztiz baliotsua eskainiz.

Bioi eskerrak eta zorionak eman nahi dizkiet.

Eta nor biok baino egokiagorik Inazio M.ª Etxaideren oroitzapen honetan mintzatzeko? Biek kontatuko digute laburzki nor zen Inazio M.ª Etxaide jauna eta zer egin zuen.

INAZIO MARIA ETXAIDE LIZASOAINen BIZITZA ETA LANAK

Donostia, 1984-XI-30

Yon Etxaide-Ithartek

TXIPI-AROA

Ene aitaren jaiotzaren ehunurrena dela-eta (1884-1962), Euskaltzaindiak nire aita zenaz lerro batzuk eskatu dizkit. Saia gaitezen, bada, gure egin-beharrarekin betetzen.

Inazio Etxaide Etxebeste eta Maria Pilar Lizasoain Minondoren ezkontzatik sei seme-alaba jaio ziren Josefina eta Asuncion bi urtetsuko hilak. Ondoren: Maria, Inazio Maria, Elbira eta Ladislao.

Besteak beste, gure aita Donostian jaio zen 1884-ko Abenduaren lehenengoan eta biharamonean bataiatua izan zen Andre Mariaren (Santa Maria) elizan.

Bere txipi denbora aldizka Donostian eta aldizka Bergaran egin zuen, hiri honetan bere aitak oihal fabrika bat baitzuen —“La Algodonera de San Antonio”— zenbait soziorekin erosia. Gure izeba Elbirak honela dio garai honetaz: “Zuen aita beti izan zen onenik-onena, elizkoia, saiaturia, txit argia eta apaltasun haundikoa. Haur zela, estudioz kanpoko ordutan, edozer gauza ernegarrien bilgumak egiten lehiatzen omen zen. Bere adinari zegozkion liburuak erosten zituen eta geroni uzten zizkigun. Anaia zaharrena zen aldetik, maiteki arduratzen zen zuen osaba Ladisez eta nitaz, aita baten moduan, gu nola atseginduko, batez ere Bergaran egiten genuen bolaretan”.

Euskaraz mintzatzen al ziren Etxaide-Lizasoaindarrak? Ez dirudi senar-emazteek euskaraz egiten zutenik, eskuarki behintzat, baina haurrei erakusten franko saiatu ziren. Izeba Elbirak honela diotsa hitzez hitz: “Etxean dena euskaraz egiten genuen gure haurtzaroan eta zure aita ez zen bere senideetatik gailendu honetan. Familian ongiena egiten zuena euskaraz ama zen. Ustedut, zure izeba Maria eta zure aita izan zirela gure senitartean euskarari luzaroen autsi ziotenak”. Baina, gure aitak zioenez, erabat ahaztu omen zitzaion euskaraz hitz egiten, eta ulertu ere hutsaren urrengoa ulertzen omen zuen berriz ikasten hasi zenean. Ekin ere, 1907-gn. urtean ekin baitzion gure hizkuntza ikasteari, hogeitahiru urte zituelarik.

IKASKUNTZAK

“Batxileratua bakarki egin zuen —dio gure izeba Elbirak—, zeren, urte erdia Donostian eginik eta beste erdia Bergaran, zaila egiten baitzitzaion ikastetxera joaten. Ikasle gorengoa izan zen, baina hala guztiz ere, apaltasuna izan zen beti haren ezaugarri. Sarritan, berak ezkututzen zuelako, gurasoek kanpotik jakiten zuten haren nota bikainen berri. Lagunen artean apostoladutza haundia egin zuen, batez ere karrera estudiantzerakoan”.

Beraz, batxileratua libre egin zuen eta 1894-ko urrian hasiz —hamar urte bete gabe—, 1900-garren urteko ekainean amaitu zuen, hamabost urtekoa zelarik. Aldi hartan batxileratuak sei urte zituen eta hala guztiz ere, bere adinari urtebete aurreraturik, 15 urtekin amaitu zuen, notarik bikainenak ateraz.

1900-gn. urteko Urrian hasi zen estudiantzen injinadore karrera, Bilboko eskolan sartzeko. Erakustetxe honetako Irazkaritzak, nik eskatutako argitasunak emanaz, honela erantzun zidan “El plan de estudios en vigor en los años comprendidos entre 1900 y 1906, comprendía una serie de asignaturas de Ingreso que su fallecido padre, Ignacio María Echaide Lizasoain aprobó en el curso 1900-1901. Los años de carrera que comprendía el citado plan de estudios eran cinco”.

Izeba Elbirak honela dio: “Zure aitak batxileratua eta karrera harrigarriko moduan egin zituen, Jaungoikoak talentu haundi baten jabe egin baitzuen eta iraukorra eta saiatua baitzen bidebatez. Industrietako injinadorea egiteko erabakia, matematiketarako zekarrèn gaitasunagatik hartu zuen, noski; halabaina, erabaki hau hartzeko sakon pentsatu zuen eta horretarako Gogo-Jardunak egin zituen Loiolan.

“Haren bizimodua Bilbon hiru ardatzen inguruan ari zen: Ikastetxera joan, buru-belarri estudiantzen jardun eta apostoladutza lanak egin bere buruari libro irizten zion txolarte guztietan. Luistarra zen eta lagunarte honen barruan, Jaun-done Bikendi Paulekoaren garitate lanetara emana zegoen, ohiturazko bisitak eginaz pobreen etxetara”.

Horrela, 1906-garren urtean, Abenduz, Industrietako Injinadoreen titulu jabe zen, 22 urte bete berriak zituelarik.

Karrera bukatuta atzerrira joan nahi izan zuen hizkuntzak ikasteko, baina bere gurasoek, arima gal zezakeen beldurrez ez zioten utzi eta berak burua makurtu zuen gurasoen esanetara. Ukapen hau ulertzen ez da zaila, senitarte integrista batez ari garelako ausnartuz gero. Gurasoak beldur ziren mutila okertuko ote zen fedegiro eta moralgiro urriko herrialdetan, eta gure aitaren borondatea burdinezkoa izanarren gai horietan, ez zioten utzi joaten.

GIPUZKOAKO TELEFONUAREN ZUZENDARI

1907-ko Agorrilaren (Abuztuaren) 29-an eman zion Diputazioak Injinadore kargua “Catastro Industrial” zeritzan sailaren buru egiteko. Nola sartu

zen Ahaldundegian? Oposizioz ala izendapenez? Don Constantino Aginaga jaunak argi eta garbi aditzera eman zidan gure aita oposiziorik gabe sartu zela Ahaldundegiko Injinadoretzan, eta orduko liberalek —asko edo gutxi—, kanpaina bati ekin omen zioten, Donostiako “La Voz de Guipúzcoa” egunorokotik batez ere, Josepe Itarte gure aitona —diputatu baitzen aldi hartan integristen izenean—, bere sui-gaiari gorde ziola-eta txoko eder hura. Honetaz gehieneko esan daitekeena da —eta gehitxo esatea deritzat—, “suigai nahi zezakeenari” gorde ziola, ene gurasoak ez baitziren aldi hartan senar-emaztegai ere. Ezkondu, 1915-eko Jorrail/Apirilaren 29-an ezkondu baitziren eta hiru hilabete bakarrik egin zuten nobiotzan. Gainera, 1907-an amak 14 urte besterik ez zituen. Beraz, gure aitona Itarte aitaren alde saiatu bazen, bi familiek zuten elkarrenganako adiskidetasunagatik izango zen baitipat eta beste zedozer integristuaren gogaidetasunak eraginda.

Dena dela, dio D. Constantino Aginaga jaunak, esku hobetan ez zitekeen eror Diputazioko injinadoretza. Alegia, gure aitona jokabidean aipatu dugun ahuleriarik izan baldin bazen ere, ez zutela Gipuzkoa guztian, injinadore azkarragorik, prestuagorik eta egokiagorik aurkituko. Hauetxek dira, politikaz liberal zèn jaun agurgarri baten hitzak eta iritziak gure aita integristaz.

Urrengo urtean, hots, 1908-ko Urtarrilaren 3-an, Probintzi-Mandatalgoak (Comisión Provincial) agindu zion Inazio Maria Etxaide jaunari, Probintzi Telefonu Sarearen (Red Telefónica Provincial) aurrekontu-estudio bat egin zezala.

Hemen kontu ez ditzakegun borroka eta istilu gogorren ondoren, Madrilgo Gobernariak baimena eman zion Gipuzkoako Ahaldundiari, Probintziaren lurralde osoan Telefonu Sarea hedatzeko eta esplotatu ahal izateko 35 urteko epean. Lege hau 1908-ko Hazaroaren 25-ean eman zen.

Ahaldundiak 1909-ko Epaile/Martxoaren 9-an hartutako erabakiz, Inazio Maria Etxaide jauna, Probintziako Industria Injinadore eta Telefonu-Sare-Zuzendari izendatua izan zen. Hau, berez zetorrèn erabakia zen, zeren, gure aita 1908-garren urte haseratik okupatzen baitzen telefonuaren opaespenez (concesión) eta Sare hedatzeaz, eta aurrerantzean buru-belarri jardun beharko zuen telefonuaren planeamendu eta instalazio lanean, “urrutziketa” Gipuzkoako bazter guztietaraino iritsiko bazen.

Telefonua automatizatzeke garaia heldu zelarik, estudio sakon bat egin ondoren, Estokolmoko “Ericsson”en sistema onartzea erabaki zen eta Gipuzkoako Ahaldundiak pentsatu zuen beharrekoa zela nire aita eta bere ekipoko gizonak Estokolmora joatea eta halaxe joan ziren 1923-ko udazkenean, 1924 udan eta 1925-ko udaberrian, hogeitalauan gure aita buru zela eta beste bi urtetan Jenaro Mitxelena (Jefe de Construcciones) buru zelarik. Luzaro gabe, 1926-an alegia, automatizatu gelditu zen Donostia eta beronen 15 kilometroko ingurunea. Donostia Telefonu Munizipalak automatizatu zuen, Vicente Pradoren zuzendaritzapean.

Caballero-Arzuaga Ahaldundiburu izanak dio: “Denon begipean dago zer izan den Telefonua Gipuzkoan joandaneke 35 urtetan. Ez da izan hirixkarik, txipietan txipiena izanik ere, ez eta apartekoenik ere, telefonu zerbitzurik gabe. Esaera bazen Gipuzkoan, mendirik goituenetik hitz egin zitekeela telefonuz, eta halaxe da, izan ere, zeren Aizkorriren tontorpean, telefonu jabe den ostatu apal bat baitago.”

1944-garren urtean amaitu zen Gipuzkoako Ahaldundegiaren opaespeña (konzesioa) eta Frankismoaren denbora beltz haietan ez zen berritu ahal izan. Telefonuaren buruzagitza 1949-ko Maiatzaren 9-an utzi zuen —edo hobeki esateko, utziarazi zioten— urte bereko Jorral/Apirilaren 14-ko Ministerio aginduz, zeren, “Compañía Telefónica Nacional”i eskuratu baitzitzaion beronen jabetasuna eta administrazioa. Gipuzkoako telefonuaren buru 41 urte egon zen eta 48 Ahaldundegiaren zerbitzuan. Telefonua eskuz aldatu aurretik, “Compañía Telefónica Nacional”en hitza lortu zuen, lagunarte honek bere karguko lehenen hamar urtetan, zatika-zatika, Gipuzkoa gutzia automatizatuko zutela. Aitortu behar da, agindutako urte mugan lortu ez bazuten ere, “Nacionalak” bere hitza betetzen jakin zuela.

Gipuzkoako Telefonuaren jabetasuna Espainiako Estatuari utzi beharra zeinen mingarri izan zitzaion ikusteko, D. Constantino Aginagari zuzendu zion eskutitz bat aldatuko dugu hitzez-hitz jatorrizko hizkuntzan. Hemendik igarri diezaiokegu, benetako momentutan, gure aitak lehengo lepotik zuela burua, gerlaz geroztik mututua bizirudien ere, gure Herriaren eskubideei zegokionetan.

“San Sebastián, 28 de diciembre de 1949”

Sr. D. Constantino Aguinaga
(Abogado)
ZARAUZ

“Mi querido amigo y expresidente:

Acuso recibo de su cariñosa felicitación de Pascuas y Año Nuevo así como a su condolencia por los tragos amargos que estamos sufriendo con motivo del traspaso del teléfono a la Compañía Telefónica Nacional. Correspondo a las felicitaciones, deseándole toda clase de bendiciones del cielo para estas Navidades y año 1950.

En cuanto al dolor que estos acontecimientos producen, quizás sea el gipuzcoano (entre los que merecen nombre de tal) que mejor los sobrelleve, porque esto lo venía digiriendo desde el final de la guerra civil; y fui viéndolo todo; la ambición sin escrúpulos de una parte, el pesimismo, la falta de inteligencia, la falta de interés, la ausencia total de patriotismo de la otra. Pude comprobar con qué armas tan desiguales íbamos a luchar. Fuera de don José Múgica y algunas otras honrosas excepciones, de más mérito que peso, he

luchado solo. Así que el desenlace sólo ha sido la ceremonia de descubrir la lápida cuyo texto se conoce de antemano.

Aun así se podría hacer mucho pero creo que no se hará nada eficiente. Si siquiera constase una protesta firme y viril, me vería satisfecho.

Un abrazo de su antiguo y buen amigo, q.e.s.m.

Ignacio M.ª Echaide”.

Eskutitz honetatik igartzen zaio, beste agintekera baten mendean eta beste gizonekin Ahaldundegian, Telefonuaren jabetasuna salbagarri zela Gipuzkoarentzat, opaespen-legea berritu-araziz.

GAZTERIA INTEGRISTAKO GUDARI ETA BURUZAGI

Antolin Mendiola jaunak dioenez (“Reseña histórica documentada sobre la formación de las Juventudes Integristas en Guipúzcoa”), Gipuzkoako izan zen Peninsula guztian eratu zen lehendabizikoa. Asmo honen dehardarra D. Jose Beñaranek bota zuen “La Constancia” zeritzan Integristen egunkarian, 1909-ko Agorri/Abuztuaren 20-an. Berehala berotu zen honetarako giroa eta Irailaren lehenengoan ezagutarazi zuten “Junta Organizadora” izenez osatutako taldea. D. Juan Olazabalek Gazteriaren araupidea oretu zuen.

Gipuzkoako “Junta Regional” zeritzana lau zatitan egin zuten, eskualde honen Epaikaritzatik arabera; hots, Donostia, Tolosa, Azpeitia eta Bergara.

1909-ko Irailaren 8-an egindako batzarrean eman zitzaion sortzea Integrista Gazteriari. Buru, D. Juan Olazabal egon zen. Batzarkideen artean jaun hauen izenak aipa ditzakegu: Inazio Maria Etxaide, Jose Beñaran, Bizente Zulaika, Seberiano Gorostidi, Luis Miner, Melkiades eta Luis Gorrotxategi, Jose Antonio Sánchez Guardamino, Franzisko Arizmendi, Luis Lizarraga, Antolin, Rufino eta Isidoro Mendiola (hirurak anaiak) eta Antonio eta Felipe Pérez Ormazabal. Batzar hartan Etxaide jauna Lehendakari aukeratua izan zen eta Beñaran jauna Lehendakaripeko.

Gure aitaren arikizuna, izugarria ez-ezik, neurritz gainekoa izan zen ezkongai denbora honetan; baina, ezkondata gero ere, jardunkizun batzuk baztertu beharrean aurkituaren, ez zuen atsedendaldi haundirik ezagutu. Izan ere, telefonuaren erakuntza lan itogarriaz gainera, Integrismuaren eta euskararen kausari ekin baitzion buru-belarri.

Haren artikuluak, gonferentziak, bilerak eta gazteen arteko apostoladu lanek ez zuten azkenik. Gau eta egun etengabe lanean aritzen zen, lo atsedinari ahalik eta denbora urriena eskainiz. Aldi hartan kolaboratu zuen, aurrena Donostian eta gero Santanderren ateratzen zèn “Cruz y Verdad”en,

Donostiako “El Pelayo”n eta “La Constancia”n, Barzelonako “El Integrista”n eta Madrilako “Biblioteca Lux” liburu sailean. Zoritxarrez, albistari horietatik “La Constancia” bakarrik aztertu ahal izan dut zenbakiz-zenbaki. Bestetatik ale bakar batzuk eskuratu ahal izan ditut. Donostiako “Cruz y Verdad”, eginahalak eginarren ez dut lumero bat bakarra topatu ahal izan. Badakigu, ordea, Beñaran jaunak adierazirik, aldizkari integrista honetan, nahiz Donostian atera zenean, nahiz Santanderrera aldatu zenean, gure aitak oparo kolaboratu zuela. Gaurkoz, soil-soil dakiguna da, “Cuentos contra el dinero” izenburuz iskribu sail bat argitara eman zuela 1918-ko Urriaren 10-etik 1919-ko Jorrail/Apirilaren 30-eraino. Honetaz gainera, ezkontaurre honetan gonferentziak eta mitinak eman zituen Gipuzkoa guztian zehar.

Alderdi Integristak, gure aitaren ezkontzaurre denbora honetan bi baztar (asamblea) hotsaundiko egin zituen, euren etxebarruko erakundeaz eta arikizunaz jarduteko. Lehenbizikoa Gasteizen egin zuten 1913-ko Agorrilaren 8-an, 9-an eta 10-ean. Bigarren bilera (asanblada) Donostian egin zuten 1914-ko Agorrilaren 14-an, 15-ean eta 16-an, idetsuko eginkizunez jarduteko. Gure aitaren gain zama gogorra jausi zen bietan Donostiako gazteriarren aurkezleri bezala, eta Donostiakoan bederen, dotrina integristaren alde hitzaldi bero bat egin zuten. 1915-eko Jorrail/Apirilaren 29-an, M. Dolores Itarte Alberdirekin ezkondu zen Zumarragan, hots, emaztearen jaioterrian. Irugarren “Asanblada” integrista Iruñean izan zen 1916-garren urtean eta gure aita han egon zen, baina 1917-garren urtean Barzelonan egindakoan ez zen egon. Bere ordez Beñaran joan zen lehendakari bezala.

Baina, Integrista gazterian, ez zuen integrismuaren alde bakarrik lan egin, neurri berean euskararen alde saiatu baitzen. Adigarri bezala aipa dezagun 1911-ko Ekainaren 22-an egin zuen gonferentzia, euskal hizkuntza zabaltzeko eta birpizteko jarraitu behar ditugun bideak erakutsiaz.

1910-ean, euskal-ikastaldiak ezarri zituen Integrista Gazterian, eta bera ta On Ramon Intzagarai, Euskaltzaindikoa izango zen apez jauna, aritzen ziren irakasle. Uste dut, erakustaldiok, ezkondukoan utzi behar izan zituela lehendakaritzarekin batera. Gure aitaren buru argiari eta burdinezko borondateari igarri ahal izateko, ohar gaitezen, 1907-gn. urtean ez zekiela, esate baterako, tutik ere euskaraz eta handik hiru urte barru, euskara erakusten ari zen integrista gazteen artean. Berak, ordea, ez zuen maisurik behar izan gure mintzaira ikasteko. Honetan eta beste zernahi ikasgaietan autodidakta bat izan zen gure aita.

Ez zen, ordea, honetan bukatu gure aitaren lana euskararekiko. Lehenengotik eratu zuen euskal-antzegile talde bat (gizonezkoena soilki, zeren integristek ez baitzuten onartzen inolaz, gizasemeak eta emakumeak elkarrekin jardutea), bera ere tarteko zelarik, eta horrelaxe, bera lehendakari egon zen bitartean beinepein, obra bat euskaraz eta beste bat erdaraz ematen ziren negualdiko jaiegunetan. Gero, gure aitaren integrista taldea D. Juan Olazabalen partidutik separatu zenean, “La Cruz” asterokoaren lokaletan (Centro de

Actuación y Propaganda Católica) jarraitu zuten teatrua ematen. Egia esan, gerla aintzineko urtetan euskal emanaldiak aunitz urritu ziren, baitipat euskaldun publikua falta zitzaielako eta gure aita arikizun hauetatik atzeratua zegoelako.

Gure aitak, ordea, euskaltasunaren zutoin izan zèn bitartean Integrista Gazterian, ez zuen etsi garai hartako euskal-antzegintza far eragile eta funts urrikoak aurkezte hutsarekin. Gure antzegintzari goitasun eta kategoria haundiago bat eman nahirik, euskal-eres-antzegintza (musikadun antzegintza, zarzuela tankeran) sortzea gogoratu zitzaion. Asmo hau D. Manuel Lekuona apez jaunari agertu zion eta honela sortu ziren gure aitaren musikaz eta Lekuona jaunaren letraz “Azienda Publikua” eta “Eun dukat”, eta aitaren musikaz eta Jose Beñaran jaunaren letraz “San Juaneko gereziyak”.

Gure aitak, integristen pentsamendu politiku-sozial-erlijiosua erakutsi nahian, lau liburuxka argitaratu zituen bere gaztetan izen horiekintxe: “Sobre la organización de las Juventudes Integristas” (1911); “Las Juventudes Integristas y su labor interior” (1914); “El Espíritu Cristiano y el Integristismo” (1917); eta “Apuntes razonados sobre el Programa Integrista” (1923).

Lekuona apez jaunak aditzera ematen duenez, integrista gazteria buruzagitza uzterakoan (ezkundu beharrez), lantuak izan omen ziren, ez uzteko erregu eginaz, baina aitak bere ezina ulertarazi zien eta orduan Beñaran jauna hautatu zuten lehendakaritzat.

Beñaranek zioenez, gure aita D. Juan Olazabalen, hots alderdi integristako buruaren konfidantzako gizona omen zen, integristen artean haserrebi-deak sortzen hasi baino lehen. D. Juan Olazabalekin haserretzeko mutiburik haundiena, moral, bizimodu eta ohitura kontua izan omen zen.

Gure aitak esijitzen omen zuen integrista guztien bizimodua beren dotrinaren irudikoa izan zedila, hots, teoriak eta praktikak bat izan behar zutela integrista bezala agertu nahi zutenetan. D. Juan Olazabalek, ostera, bereizkuntza bat egin nahi zuen teoriaren eta praktikaren artean. Alegia, zorrotzak dotrinan, baina kristau bizimoduari halako zorrotasunik erantsi gabe, jendea neka eta aiena ez zedin, zeren bizimodu latza gutxi batzurentzat bakarrik baita eramangarri. Honetan ez zen konponketarik izan zorrotzen eta lasaien artean, eta orduan, Olazabalek, gure aita eta haren alderdikoak partititik bota zituen errebelatzat salatuz. Uxatuok, “Centro de Actuación y Propaganda Católica” (CAPC) delako lagunartea irazan zuten (Donostiako Paseo de Colonen) eta asteroko bat atera “La Cruz” izenekoa 1928-garren urtean. Geroztik, talde honek, eskuin joera bizikoa izanarren, politika guduari utzi zion eta katolikutasun integraren alde borrokatzea izan zuten helburu nagusia.

“LA CRUZ”EKO IRAZLE

Gure aitak “La Cruz” asterokoan egindako lana ikaragarrikoa izan zen. Hala ere ez zuen sekula firmatu bere izenez. Beti ez-izenak darabiltza,

hala nola “La Constancia”n, “El Pelayo”n, “El Integrista”n eta abar. “La Cruz”en erabili zituen ez-izenekin ez dugu zalantzarik batere, bere lan guztiak markatuak utzi baitzituen, baina bestetan badabiltzagu zenbait duda-muda. “La Cruz”en darabiltzan izengoitiak hoietek dira: I.M.E., Hector, Heraclio, Hermógenes, Lisuarte, Pachico Pello, Lauco, Amarreco, Txomin Kirten, Amadis, Eloy, Eloy de Escoriza, Ignacio de Iciar, Ardián, Espladián, Rundfunk, Elisabet eta Nai det. Pérez Ormazabal jaunaren iritzian “Zortzico” ere segurutzat jo daiteke, nahiz eta bere markarik ez eraman. “La Constancia”n eta “El Pelayo”n segurutzat hauk jo ditzakegu: “El último de todos”, Lauco, Photo, I.M.E., N.D. (nai det), Nai det, Amarreco, Eloy de Escoriza, El Nuevo Censor, “El Propio Censor”. Pérez Ormazabal jaunak dioenez, “Zortzico” eta “Mutil” ere segurutzat jo daitezke. “Nerau” ere bera dela dirudi. “Chiqui”, “Echeveste” eta beste zenbait ez dira hain seguruak (hirugarren deitura Etxebeste zuen). “El Integrista”ko “Un amigo de X” ere segurua da, Beñaranek eta P. Ormazabalek diotenez.

“La Cruz”en, 1928-tik 1936-ra, hots, asteroko honen bizialdi zehar egindako lan oparoa bost sailetan bereiz dezakegu gaiei gagozkiela: Lizunke-riaz, Politikaz, Kristau Gogoaz, Euskalerriaz eta “Sobre el origen y parentesco del pueblo eúskaro y su idioma” izeneko artikulu saila.

“LIZUNKERIAZ” deritzan saila zati hauetan bereiz dezakegu: 1) Emakume mundukoiaz. 2) Zineaz eta teatruaz. 3) Ohituren moraltasunaz. 4) Liburu, eleberrri (nobela), aldizkari (errebista) eta albistariez (egunkariez). 5) Edergintza (arte) eta morala.

“POLITIKAZ” deritzana honela zati dezakegu: 1) Eliza, Legeriarekiko (estatuarekiko) eta Gizartearekiko (para la sociedad). 2) Alderdiak (partiduak), agintekerak (regímenes), agintariak eta buruzagi politikuak. 3) Integrista, intransjentzia eta bakar-agintea (diktadura). 4) Tolerantziak, libertateak, hauteskunde orokorraz (sufragio universal), demokraziaz, errepublikaz. 5) Sozialismua, komunismua, Rusia.

“KRISTAU GOGOAZ” ari dena bost sail hauetan bereiz dezakegu: 1) Kistau izpiritua eta katoliku goiburua (ideologia). 2) Katoliku ekintza. 3) Gizarte-gaiak. 4) Erlisioaren zer-ikusiak jakintzarekin eta ekonomiarekin. 5) Gizatasuna (humanismua).

“EUSKALERRIAZ” deritzakeguna hiru zatitan egin dezakegu: 1) Eskualdegoa (rejonismua), Eusko-abertzaletasuna, Foruak, Araudia (estatutoa). 2) Euskara. 3) Zenbait gauzak.

Boskarren zatia deritzaiokegunak titulu hauxe darama: “Sobre el origen y parentesco del pueblo euskaro y su idioma”, 1935-garren urtean argitaratua, hamabost artikulutan, “Eloy” izenpean.

Galdera bat orain: demokrata ala absolutista zen gure aita? “La Cruz”eko artikuluetan argi eta garbi agertzen du bere nahitasuna gai honetan. Ez zen, inondik ere, gaurko demokrazien aldeko, baina halaber ez zegoen

absolutismoaren alde. Hauteskunde orokorra —sufragio universal—, deabruaren asmamenik txarrenetakoa zen beretzat, aldi hartako Aita Sainduak hala aldarrikatu baitzuten. Bestalde, absolutismoa ere ez zuen “berez” batere maitate, baina Estatu baten egoera kaos batera, anarkia batera iritsiz gero, beharrezkoa irizten zion diktadurari; ez, ordea, betiko, gauzak zuzendu eta ordena sendotu artean baizik. Pentsabide honi jarraituz jarri zen Primo de Riveraren diktaduraren alde lehendabizi eta Francoren absolutismoaren alde gero. Baina beti aldarrikatu izan zuen diktadurak ez zuela gobernu sistema luzakor bat izan behar, baizik eta zigor pasakor bat, anarkiaren eta desordenaren hezigarri. Beraz, alderdi batetik, libertate neurritsu baten zalea zen, baina bestetik, Espainiako politikaren martxa ikusirik, diktadura beharrezkoa zela zeritzon. Beste hitzez, Frantziako iraultzak ekarri zuen “Liberté, Egalité, Fraternité” delako demokraziaren etsai porrokatua zen, Erlisioaren eta Eskualdegoaren (errejionalismoaren) etsai zèn aldetik batez ere. Euskaldun demokrazia tradizionala zen bere ideala, gure Foruen izpiritu demokratikua alegia. Esan bezala, hauteskunde orokorra higuigarri zitzaion. Ostera, etxondo jabetasunak eman ohi duen boto eskubidea on zeritzon. Botodunak zer galdua eduki dezala zen bere pentsamoldea, zer galdurik ez duenak ez baitu ezer arriskatzen, nazio guztia hankaz gora joanarren.

Kristau izpirituari dagokion atalean berriz, zer salaketak bere alderdiko katolikuen kontra! Katolikurik gehienak izenez bakarrik direla esaten du non-nahi, baina barrutik materialismoa dariotela. Katoliku lagunabarretan komunismuaren beldur-ikara izugarri bat nabaitzen dela dio, euren ondasunak ken diezazkien beldurrez, baina ez da somatzen berengan inondikako kristau bertuterik. Jentilak bezala bizi dira ohitura lasaikerietan eta lagun hurkoaganako amodiorik ezean. Euren helburu bakarra dirua nola edo hala pilatu eta ahalik ondoena bizitzea dela dio, girstinoaren goiburua (ideala) mundu honetakoa izango bailitzen. Baina, horixe bai, kristauok eskubitiar zintzo agertzen dira beti, baibaitakite sobera beren interesak sustengatzeko Elizaren babesa mesedegarri zaiela. Baina konbenientziaz Elizaren alde ageri den girstinoak ez du Jaungoikoaren baitan konfidentzarik...

Ebanjelioaz honela dio: “Ebanjelioak irakurri dituenak igarriko dio munduan ez dela iratzki eta ez iratziko sekula horrelako libururik”... “Gainera, Ebanjelioa, iratzki zèn garaiari milaka urtetan aurreratu zitzaion liburua da. Haren ideiak ez dira mundu hartako denborakoak. Eta beste erlisio legediekin (kodigoekin) alderatzen baldin badugu, laster asko nabaitzen da Ebanjelioaren gehiagotasuna, ez baitu ipuin eta mitorik, ez eta izar teoria tajugabekorik edo hiri-leggedi (código civil) atzeratu baten agindurik. Izan ere, legedi horien egileek —Korana adigarri— ezin baitzioten itzul egin euren aldiko bizigiroari, eta Ebanjelioa berriz, aldi orotakoa da eta aro guztien gainetik dago. Sekula zahartzen ez den legedia da”.

Bi hitz orain tolerantziari buruz. Denok dakigu integristek lau haizetara oihukatzen zutela “katolikutasunaren intransijentzi saindua”. Gai honetaz honela dio: “Norekin behar dugu izan bizikide? Gure lagun hurko guztiekin,

onekin eta gaiztoekin, eskubikoekin eta ezkerrekoekin, garitate legeak ez baitu inor baztertzen. Giristinoak ez dezake tolerantziarik ameti ideia txarrekiko, Elizak gaitz-etsirik dauzkan okerrekiko; batzuetan, ideioek eta okerrok sostentzen dituzten pertsonak gudukatu behar ditugu, baina beti zuzentasunari eta garitateari kalterik egiteke". Eta "ez min egiteko gogoz, baizik eta beste batzuk gerizatzeko (preservar) euren arimei egin diezaiketean kalteaz".

Badakigu, inork esan gabe, gaurko belaunaldi katolikuari (eta zer esanik ez, ez denari) gehiegizkoa irudituko zaiola, lizunkeria dela-eta sustengatzen zuen irizpide zorrotza. Honetaz esan dezakegu gure aitak hobekuntzarik haundiena (la máxima perfección) bilatzen zuela eta postura honetan jarrita bere ideiak txit goreskarriak dira. Eztabaidan jarri behar dena da Jaungoikozko suz irakiten dagoen "elite" baten ideala lagunabarrari esijitzea bidezkoa ote den ala "masa" honekin, D. Juan Olazabalek nahi zuen bezala, ulerkorra-goa, zabalagoa eta barkaberagoa izan behar ote den. Alegia, adigarri batez baliaturik esan dezakegu komentu batean eraman ohi den otoiitzezko eta bertutezko bizimodu zorrotza guztiz goraiagarria dela, beti gizartearen mesedegarri eta behin ere ez kaltegarri. Baina, bihur ote dezakegu mundu guztia komentu? Hor dago koxka.

Euskalerrinari dagozkionetan alegia, bestetan bezain biziak eta ernegariak dira gure aitaren ideiak. Integristua, Euskalerrri barrutikoa behintzat, benetan eta zinez eskualdekoa (regionalista) zen, nahiz eta bere arikizunik funtsezkoena eskualdegoaren alde borrokatzea ez izan. Hau, bigarren edo hirugarren mailako auzia zen integristuaren baitan eta honetxegatik ez ziren behin ere gailendu integristak gure eskubideak defendatzen, baina ezin ukatzkoa da, asko edo gutxi, fuerista zinezkoak eta euskararen aldekoak zirela.

Hala ere, gure aitak hotz bilatu zuen euskal-giroa integristen artean eta bera izan zen berotzailerik nagusia bai integrista gazterian eta bai "La Cruz"eko taldean (gogoan eduki astekari honek orrialde bat euskaraz zekarela beti).

Errepublikak etorrita abertzaleak jo eta ke hasi zirenean izen bateko edo besteko autonomia Euskalerrriarentzat lortzeko, gure aita ez zegoen inondik ere lo egoteko. Barruan itsatsirik zeraman eskualdego (regionalismo) gogoak eraginik, ekin zion sendo eta kementsu Estatutoaren aldeko kanpainari, sobra ikusten baitzuen ez zegoela beste biderik gure herriak bere nortasuna salba zezan.

Errepublikaren lehendabiziko urtean, eusko-abertzaleen eta beldurraren eraginpean, eskubitiar partidu denak edo gehienak autonomista eta Estatutozale (Lizarrako Araudia) agertu ziren, baina gerora, aurreneko "gorri" ikararen ondoren, sendotzen eta beren buruaren jabe egiten hasi zirenean, eskubitiarrek kendu zuten kareta eta Araudi berria laikoa zen aitzakian, gure libertate legedi honen etsairik amorratuena bihurtu ziren.

Baina nor eskubi alderditan "La Cruz"eko saileko integristak baino Jaungoikozale eta katoliku finago? Horra, bada, hauek, batzaz beste, ez zioten

oniritzi eskubitiarren Araudi kontrako posturari eta “La Cruz”etik Estatutoaren alde ekin zioten —nahiz eta ez abertzaleek bezain sutsu—, partidu eskubitiarrak hainbeste ikaratu zituen Araudi laikoa, Euskalerrarentzat ez-ezik, erlisoarentzat ere mesedegarri zela aditzera emanaz.

“Jakinarean ganean jar dezagun —diotsa gure aitak ‘La Cruz’en 1933-ko Urriaren 29-an—, Araudia (Estatutoa), Jaungoikoak gizonaren eztabaidapean jarri dituen auzigaien artekoa dela.

“Zilegi da Estatutoaren alde botoa ematea (1); gure Jaun Apezpikuak hala adiarazi baitu.

“Ona al da Araudia? Txarra al da Araudia?”

“Autonomia agintekera oro, bitez Lege-Zaharrak (Foruak), bedi Araudia, gure aburuz aurrerapen bat da, hobekuntza bat aurkezten du berez”.

Eta gero: “Erlisioari eta moralari dagokionez, berriz, uste dugu, Araudiak, berez, mesederik eta kalterik ez eginarren, euskaldun herriak aukeratu-tako agintariak, goitu egin dezaketela apika (erlisioa eta moralala), eta sekula ez urritu, hauen erlisiozaletasuna gauza nabaria baita Peninsulako herri guztien artean. Araudia, nahiz eta gauza materialetan, zer eskutan erori, huraxeda”.

“El Debate” Madriliko egunkariak artikulu bat egin zuenean gure autonomia eskubidea atakaturik, aitak, besteren artean honela zioen “La Cruz”en: “Konponketa (alegia, Espainiak Gipuzkoarekin eta beste eusko estatuekin egin zuena) astun al zitzaion (Espainiari)? Ez zukeen Espainiak salatu baizik eta bi parteak konpromisutik libre gelditzen ziren. Baina indarrak baliatzea agintekera higuigarri bat bizkarreratzeko, Gaztelarren gizontasunean fidaturik, Gaztelarekin batu zenari egin liezaiokeen bidegabekeriarik haundiena eta eskergabekeriarik okaztagarriena da”.

Ondoren dehadar egiten du: “Abertzaletasuna ez zuen sortarazi Arana-Goirik; Cánovasek eta liberalismuak eman zioten sortze. Arana-Goiri ez zen izan, *gubernari haundiak* (“El Debate”k aipatu artikuluan Cánovasi deitzen zion bezala) Euskalerrian pilatu zituén sugaiak garretan jarri zituén txinparta baizik”.

Bihotz hunkigarri da, gure Foru eskubideen irudigarri bilbatutako ipuina Pérez eta Garagorriren artean. Bi pertsona hauek, Espainia eta Euskalerria aurkeztuz, itun bat, konponketa bat dagite etxe batean, laguntasun onean, elkarrekin bizitzeko. Baina Garagorrik, horretarako, baldintza hau jartzen du aurretik: bakoitzak norbere ondasunak goberna ditzala. Pérez, gataztaile eta

(1) Hau, eskubitiarrei erantzunaz diotsa, zeren, hauek ziotenez, katolikoari ez zitzaion zilegi estatutoaren alde botoa ematea eta sekula ez zioten barkatu D. Mateo Mujika Gasteizko apezpiku jaunari Estatutoaren aldeko adierazpen hau.

hondatzaile izaki ordea. Ez dizu aski berearekin, eta orduan, bortitz delarik, indarpean behartzen du Garagorri bion ondasunak berak gobernatzea. Pérezek, dio hitzez-hitzez gure aitak, “muturrekoka lurreratzen du Garagorri, ostikatzen du, zauritzen du, eta menderatua dakusanean, dokumentu bat firmarazten dio, haren ondasun guztien kontugintza, administrazioa, alegia, Pérezi eskuratuz”. Euskalerrriaren libertate eskubideaz zuen sentipena ezin daiteke garbiago agertu.

Honela dio beste artikulua batean eusko-abertzaleez: “Esanak badabilta Abertzaleek ez dutela maite Espainia. Gerta liteke honetaz, esanak baino askoz urriago izatea izanak; baina, baieztatu dezakegu inor ez dagoela behartua maitatzen, liberalismuaren etorreraz gero eduki dituen gobernuen bidez halako irain eta bidegabe haundiak Euskalerrriari egin dizkion nazio bat. Etsaiak maitatzeko eginbidea, obligazioa, pertsonarekiko da, baina ez sortzeriekiko. Porta bitez ongi gobernu espainolak Euskalerrriarekin eta ikusiko dute nola hau esker-on irakinetan jarriko zaien, nahiz zuzenbidez dagokiona bakarrik eman”.

Beste mila adigarri atera genitzakeen, gure aitak Euskalerrriaren autonomi-eskubideaz, Araudiaz, abertzaletasunaz eta abar nola pentsatzen zuen aditzera emanaz, baina, biografia laburpen honetan ez da posible. Laster argitara nahi nukeen biografia osoan ikusi ahal izanen ditu guztiok gure irakurleak.

INTEGRISTAK ETA DONOSTIAKO GORRIALDIA

Donostiako kuartelak errenditu bezain laster, hots, kalean tiro perillik gabe ibil zitekeenean, gure aita lanera joaten hasi zen Telefonu etxera normalki. Beraz, ez zen gorrialdian ezkutatua egon.

“Nola portatu ziren ezkertiarrek gure aitarekin, 1936-garren urtean, gela hasi zenetik Franco eta Molaren tropak sartu ziren arte?, galdetu nion Gregorio Aizpurua jaunari, hainbeste urtetan gure aitaren langile zintzo eta leiala izandakoari. “Oso ondo —erantzun zidan honek—, Telefonu sailekoak beinepein”. Gogoan eduki behar da, “Comisaria de Comunicaciones”en buru bezala Jesus Larrañaga eta Ricardo Urdondo komunistak zirela telefonuaren kargudun. Bi jaun hauek errespetu eta estimu handian omen zuten gure aita eta behin ere ez omen zien haren kontra hitz txarrik entzun, nahiz eta sobera jakin gure aitak politikan zer ideiak zituen.

Gregorio Aizpurua jauna erantzukizun estuan jarri nuen, niretzat nahitanahiezkoa zen galdera bat egin nionean: alegia, bere ustez gure aitak detentua izateko arriskurik izan ote zuen. Egonalditxo bat eginda eta irriabartxo bat ezpainetan, baina zalantzarik egiteke, erantzun zidan, berak konfidantza oso-osoa zuela ez zutela atxilotuko. Izan ere, gure aita estimatzen eta maitatzen baitzuten Telefonuko enplegatu guztiek, eskubitiar, ezkertiar eta abertzaleak eta batzuk influentzia handi samarra zuten Errepublikako Goberna-

ritzan. Esate baterako, Consuelo Aranburu telefonista izandakoaren senarra, Eduardo Campoamor jauna, Cuencako gobernari izandakoa eta Gregorio Aizpurua berbera, arestian esan dugun bezala, Larrañagaren adiskide mina, eta hauek ernai zeuden, gure aitari zerbait gerta balekio, haren alde edozer gauza egiteko. “Zure aitak denei on egiten zien eta politikan ez zen nabarmentzen —esan zidan Gregoriok—; horregatik Telefonuan kolore orotakoek maite zuten”. Beraz, Telefonu barrukoan arteko salaketarik behintzat ezinezkoa zeritzon Gregoriok.

Beñaran jaunak esan zidan Larrañagaz: “Era un hombre sano del Pais”, eta ondoren kontatu zidan nola salbatu zuen Lorenzo Martínez Labayen, “La Cruz”en zuzendari izandakoa eta geroxeago fraide sartu zena Evorako Cartuxa de Scala de Coeli-n.

Beñaran jaunak esan zidanez, afusilatu bat izan zuten “La Cruz”eko sailekoek gorriengandik. Gorrotxategi zeritzan bat, baina ez Gorrotxategi integrista ezagunetakoa, baizik eta haiekin zer ikusirik ez zuena eta batere aktibista ez zena. Ez omen zuten, ordea, politikagatik hil, asunto pertsonalagatik baizik, bere etsai batek salatuta. Beste zenbait detentatuak izan ziren, hala nola Beñaran, Esnoz, Martínez Labayen, Luis Gorrotxategi (hau, bai, aktibista zen) eta beste; baina deklarazioak hartu eta kalera bidaldu zituzten.

ZUZENTASUNA GAUZA GUZTIEN GAINETIK

1934-garren urtean, mekaniku nor-gehiagoka bat aluntziatu zuen Gipuzkoako Ahaldundiak “Instituto de Higiene”ko txofertzarako. Egia esan jostore radikalek konkurso gabe eman nahi izan zioten lantoki hau beren ideietako adiskide bati, baina gure aitaren oposizioari ezin buru eginik, ontzat eman zuten nor-gehiagoka egitea.

Hogei izan ziren izena emandakoak eta zazpi gutxiago azterketara aurkeztutakoak. Aitari maiz aditu nionez, azterpenik onena, alde handiz, Claudio Oliden zeritzan batek egin omen zuen. Baina, hala ere, diputatu radikalek setatsu omen zirauten lanpostua beren ideietako adiskideari eman nahian. Ahalegin guztiak egin zituzten gure aita beren nahikundera makurtarazteko, baina ez zuten lortu. Gure aitak argi eta garbi aditzera eman zien, berak ez zuela azterketaren akta firmatuko, lanpostua Olideni emateko ez bazen. Orduan, errepublikazale “demokratok” burua makurtu behar izan zuten, gure aitaren firmarik gabe ez baitzegoen deus egiterik.

Norbaitek pentsa dezake, ordea, gure aitak norbere interesez joka zezakeela Olidenen alde eta ez zuzentasunaren izpirituz, alegia, delako Oliden jaunagatik interesatu zela nahiz adiskidetasunez, nahiz eskubitiari izan zitekeelako.

Honetaz esan beharra daukat gure aitak ez zuela ezagutu ere egiten Olidentarren senitartea eta ideia politikuei dagokienez, Inozentzio Oliden semeak aitorturik dakit bere aita burutik oinetarainoko abertzalea zela. Gudateak

senitarte osoa Nafarroako Olaztin (Olazagutia) harrapatu omen zuen (emaztea hangoa baitzuen), eta Claudio, berehalaxe, bere sentimenduei jarraiki, Beasainera pasa omen zen mendiz eta Donostiako bere lantokian lotu omen zuen bere burua, gerratean hain premiazkoak zirèn zerbitzutan jarduteko. Halaxe egin zuen Bizkaiko kanpaina guztia eta bere familia Bilbora eraman ahal izan zuen Herriarteko Gurutze Gorriaren bitartez eta hemendik Frantziara igaro ziren gero. Bera preso hartu zuten eta denborarekin Francoren guda lostera inkorporatu. Gerla bukatuta etxeratu zen, baina, handik laster, ezagun batek salatuta, gartzelan eduki zuten hemezortzi hilabetez. Beraz, argi dago gure aitak ez zuela komenientziatzko alderdikeria hartu bere postura, alegia, eskubitiar bati, edo garai haietan esango zuketen bezala, "fasista" bati laguntzearren.

Gure aitaren asmo bakarra, gauza guztien gaintik justizia egitea izan zen, nahiz-eta jokabide honek ondorenik kaltegarrienak ekarri behar. Irakur, bestela, gure aitak Claudio Oliden jaunari egindako eskutitz hau:

San Sebastián, 10 diciembre 1934

Sr. D. Claudio Oliden

Presente

Mi querido amigo; mucho he agradecido el obsequio que tuvo la atención de remitirme el día 7. Así se lo manifesté a su hermana y se lo repito hoy. Siento únicamente que se haya creído usted obligado para conmigo, siendo así que yo no hice más que cumplir con un estricto deber de justicia, de faltar al cual me hubiese remordido la conciencia toda la vida. Siento también que haya sido usted tan espléndido, pues, aun suponiendo que yo fuese acreedor a agradecimiento, era excesivo el regalo. Desde luego, le ruego encarecidamente que este regalo sea el último, pues, ni quisiera serle a usted gravoso, ni es necesario ya que de sobra conozco sus buenos sentimientos que es lo que principalmente se agradece en los regalos.

Con este motivo queda de usted atento amigo y S.S.

q.e.s.m.

Ignacio M.ª Echaide

Horrelaxe egin zen Instituto de Higieneko lanpostuaren jabe Claudio Oliden, Ahaldundegiko jostoreen jauntxokeria guztien gaintik. Izendapena honela ageri da Diputazioko fixetan: Claudio Oliden Indart. Nombramiento: 13 septiembre 1934. Toma de posesión: 26 septiembre 1934. Cargo: Mecánico del Instituto de Higiene. Zorigaitzez, gutxi iraun zion karguak, Bizkaira joatearekin galdu beharra izan baitzuen. Esan beharrik ez da, gure aitak eratzten zituén azterpenaldi guztietan bezala, euskal-esamina premiazkoa zela.

Halaber, gure aitak parte hartzen zuen lantegietako bazkari orotan, ez zen faltatzen mahai-azkenetan bere ezpainetatik irtendako euskal-hitzaldi goxo bat. Hain zuzen, Inocencio Olidenek esan zidan ez zaiola behin ere ahaztuko Donostiako Banco de San Sebastiánnek 1960-garren urtean Arantzazun egin zuen bilera anaikor batean, zeinen bihotzez hitz egin zien euskaraz mahai-azkenetan. Izan ere, une guztiez baliatzen baitzekien bere barruak zerion euskal-amodioa kanpora iraultzeko. Gure aita garai hartan Banku horretako aholkari zen eta Oliden gaztea (1) orduan eta orain bertako enplegatua. Horra nola, lehendabizi Oliden zaharrak eta gero gazteak izan zuten gure aitarekin zer ikusia.

GERLA ONDORENAK ETA ZAHARTZAROA

Gure anaiarteko gerlak Euskalerrria oinazetan irauli zuen, eta denok dakigunez, zigorrak ikaragarritzakoak izan ziren. Hemen gogoratu beharra daukagu gure aitak Telefonuko pertsekutatuen alde egin zuen lan bikaina. Gure biografia osoan xehetasun guztiz ari gaituzu, baina biografia laburtu honetan ez da posible eta bakar-bakarrik aipatuko dugu norekin egin zituen bere ahaleginak gartzelatik ateratzeko, herbestetik erakartzeko eta galdutako lanpostuaren ordezkako emateko.

Andre Lorenza Aranburu (Errepublikazalea): Telefonista ogibidez. Biz-pahiru urte Frantzia egon ondoren aterpeturik, Donostiara etorri eta lana aurkitu zion hiri honetako “Alfa” josteko makinaren denda. Biografia osoan azaltzen da emakume honek eduki zuen kartazko har-emana gure aitarekin exiliatua egon zela bitartean.

Maria Martínez Ordozgoiti (Abertzalea): Telefonista ogibidez. Lanpostutik jaurtikia izan zen eta gure aitak aurkitu zion lantokia Donostiako Hotel María Cristinan.

Luzia Martínez Ordozgoiti (Abertzalea): Telefonista ogibidez. Mariaren ahizpa. Luzia, Maria bezala, presondegian eduki zuten eta Telefonutik bota. Espedientea egin ziotenean Telefonutik botatzeko, gure aitak Luziaren alde aparteko defentsa egin zuen, ordu laurden batean isildu gabe jardunaz. Orduan, ahaldun (diputatu) baten proposamenduz, erabakia hartu omen zuten gure aitari mandatalgo **garbituzalera** (comisión de expurgo) ez gehiago hotsegitea, bere mendeko enplegatuak buru-belarri defendatzen zituelako. Esan eta egin, ez zuten gehiago deitu eta jendea beren gisa “garbitu” zuten. 1942-ko Hazaroan lortu zuen berriz Telefonuan sartzea.

Jenaro Mitxelena (Abertzalea): “Jefe de Construcciones de la Red” (Sare eraikintza buruzagi). Oiartzuarra. Gerrateak Palenzian harrapatu zuen,

(1) Nik Oliden zaharra, Claudio alegia, ez nuen ezagutu, zeren mainada honekin har-emanean jarri nintzaneko, hilik baitzen.

hots, “zona nacional” zeritzatenean. Soltxaga gudalburuak bere babesa eskaini zion, oso adiskide baitziren elkarrekin, baina hala ere 1936-ko Urrian atxilotu zuten eta afusilatua izateko arrisku haundian egon zen. Soltxaga frentean zegoelako eta edozein egunean hil zezaketelako, gure aitak eta haren familiak gudalburuaren emaztearengana jo zuten (Pilar Lizasoain, gure aitarengana lehengusina) eta honek lortu zuen fiantza batekin kaleratzea. Heriotze seguru batetik libratu zuten. Ene aitaren biografian xehetasun guztiak dakartzat. Hala ere berriro atxilotu zuten eta hamabost hilabeteetan preso eduki. Oraingoan ere Soltxaga gudalburuari esker libratu zen. “Comisión de expurgo” delakoak lantegitik bota zuten eta hiru urte luzetan ez zuten berriz onartu.

Felipe Abascal (Sozialista): Donostiako tranbian kobratzaile. Mutikotan Integrista Gazteriara joaten zen eta gure aitak Donostiako tranbian sartu zuen kobradore. Santanderren preso hartu zuten eta Donostiara ekarri ondoren, gerla-epai bat egin zioten eta heriotzera kondenatu. Norbaitek gure aitari abisatu zion gizon hura hiltzera zoazela. Aitak berekin egon nahi izan zuen, baina ez dut uste lortu zuenik. Zezaketen jendearekin hitz egin zuen, arren, salbatzeko ahaleginak egin zitzaizkion eskatuz. Dena izan zen alferrik. Batez ere, aitak esan zigunez, eskubitiar estremista baten erruz. Hau, buru-belarri saiatu omen zen Abascal gizajoa gauza guztien gainetik akaba zezaten eta haren alde zebiltzane (nire aitari eta), amorruez beterik honelatsu esan zion: “Con esta ralea de hombres hay que terminar de una vez para siempre”. Haren aitorleak esanik dakigu, Felipe aitortza on bat eginda hil zela.

Espainiako gerla amaitu, eta munduko legea jarraituz, atseginak baino atsekabeak gehiago ezagutu urtetan aurrera doa. D. Constantino Aginagari 1960-ko Urtarrilaren 7-an egindako eskutitz batean honela dio: *“Me desea Vd. muchos años de vida y de tranquilidad y no hay, para qué decir, que yo para Vd. deseo lo mismo. Pero en lo que a mí atañe, prefiero la vida buena (“zuzena” esan nahi du eta ez ongi bizitzea) a la larga y en cuanto a la tranquilidad, nunca será mucha. Nacimos para luchar y en esa lucha, desagradable siempre, debemos procurar encontrar la paz, esa paz que acompaña a la conciencia tranquila y al cumplimiento del deber”.*

Aunitz sufrimenduren artean, ordea, pozaldiak ere ezagutu zituen gure aitak bere bizitzaren beheara beharrean. Batetik, 1940-an “Alfa” josteko makinetan Kontseilari izendatu zuten eta nonbait esanik gara langileen hobekuntzarako egin zituén ahaleginak; baita ere nola Eibarko batzarretan, “Alfa”n alegia, euskaraz mintzatzen zèn langile euskaldunen pozgarri eta 1945-ean Zarauzko “Muebles Alfa”ren Kontseilari izendatu zuten. Baina guztihonek baino poztasun haundiagoa eman ziola esango nuke Euskaltzaindian sartzeak. Euskal-Akademia 1942-ko beldur giroan, bere burua lurpetik atera nahian hasi bezain laster, euskaltzain oso izendatu zuten Epail/Martxoaren 26-an, Juan Carlos Guerrak utzitako hutsunea betetzeko, eta bere kargu berriaren jabe egin zen Ekainaren 24-an. Akademiako sarrerara hitzaldia “Desarrollo de las Conjugaciones Euskaras” liburu ederrean ikus daiteke, 507-gn.

paian izenburu honekin: “Jatorrizko euskeraren azterpenaldia” (Ensayo sobre el primitivo euskera). Gaztelaniaz egindako lan honetan atzizkitza eta aditza estudiantzen ditu bereiziki. Erantzuna Azkue jaunak egin zion.

Bi pozaldi hauen atzetik, bi atsekabe haundi heldu zitzaizkion, bat ustekabekoa eta bestea bideak zekarrena. Lehenbizikoa emaztearen galtzea, 1947-ko Irailaren 1-ean. Gure ama maitea gaizki operatutako bozio batek eraman zuen gauegik goizera, ordu batzuetako epean.

Bigarrena berez zetorren. “Compañía Telefónica Nacional”ekoak zain-zain zeuden opaespen-epea (plazo de concesión) noiz amaituko, beren hatzazpar luzeak gure Telefonuari botatzeko. Beste giro politiku batean, zalantzarik gabe, opaespenaren berrikuntza bat ardietsiko zen. Baina, 1949-garren urtean ezin zitekeen horrelako ametsik egin, zeren, Kontzieto Ekonomikua eta gure mikelete ahanzi ezinak kendu zizkigun agintekarak laguntza bete-betea ematen baitzion Espainiako Telefonitari. Gure aitaren oinazea eta mina ikusi dugu Aginaga jaunari egindako eskutitz batean, oihurik garratzenak eginaz aldi hartako Ahaldundiaren aurka, alegia, lagunarte hau osatzen zuten gizonek axolarik ez zutela geronen interesak defendatzeko.

Bi nahigabe astun hauen ondoren, bere bizitzako pozaldirik haundienera bat ezagutu zuen, Euskaltzainburu izendatua izan zelarik, 1951-ko Hazilaren 3-an, orduraino buruzagi izandako Azkue tantaia hilda gero. Gure aitarentzat Euskaltzaindia izan zen bere zahartzaro bizitzaren betegarri, haurrak hazi, emaztea galdu eta Telefonutik ostiko polit batez —baina ostikoa beti ostiko— bota zutenaz gero. Euskaltzaindia izan zen bere atsekabe eta samintasunen eztigarri, eta batez ere ogi-lanaroa amaituz gero, berari eskaini zizkion gelditzen zitzaizkion kemenak oro.

Beste mugaldi pozgarri bat izan zen aitarentzat “Encomienda de Alfonso X el Sabio” eman ziotenekoa. Jose Maria Caballero Arzuaga jaunak, aldi hartan Gipuzkoako Ahaldundiko Lehendakari, 1953-ko Urriaren 8-an egin zion eskabide Espainiako Gobernariari, gure aita “Alfonso X el Sabio” izeneko ordenean onartua izateko. 1953-ko Abenduaren 14-an heldu zen “Ministerio de Educación Nacional”etik baiezkoa hitz hauen bitartez: “En atención a los méritos y circunstancias que concurren en D. Ignacio María de Echaide y Lizasoain, este Ministerio ha dispuesto concederle el ingreso en la Orden Civil de Alfonso X el Sabio con la categoría de Encomienda”.

Jose Maria Caballero jaunak erabaki zuen ezarkizun jaia Ahaldundegi-Jauregian egitea 1954-ko Jorrail/Apirilaren 9-an. Omenaldi aretoa bete-bete egin zen diputatuz, Ahaldundegiko ogipekoz eta Etxaide jaunaren senitartekoz eta adiskidez. Jaialdi honetan mintzatu ziren, aurrena Mariano Zirikiain jauna, Ahaldundegiko Irazkaria, gero Jose Maria Caballero jauna (Ahaldundi-Lehendakaria) eta azkenean Etxaide jauna. Gure aita hitz egiten hasi aintzinetik, Lehendakariak aipatutako Ordenari dagokion insignia ipini zion, ikusle-entzuleek txaloka ekiten zioten artean. Biografia osoan aitaren hitzaldia laburturik ematen dugu. Hemen, ordea, ez da posible.

Honela heldu zitzaion lan-uzte adina, 1954-ko Abenduaren lehendabizikoan, 70 urte zituelarik. Ez dut uste tristura haundia eman zionik lanaren utzi beharrak. Pozik ere ez, noski. Bere ilusioa telefonua zen eta hura kendurik zuen aspalditxoan. Orduan hartu zuen hartzeko nahigabea. Bestalde, jubilazioa atzemandu, pozbide bat gelditzen zitzaion, hots, euskarari eta Euskaltzaindiari bere indarrak oro eskaintzekoa, bizitza guztian, lanaren-lanez, izan ez zuen mugona. Baina, itxaropen goxo horietan zegoela, horra non etorri zitzaion ustekabeko ez-beharra.

HANKA EBATEA ETA HERIOTZEA

Aspaldixko nabaitzen genion gure aitari itxura kaskarra eta osasunaren martxa txarra. Azken bolaran aurpegia hanpatu zitzaion, matrailak zeharo puztuak balitu bezala haizez edo urez. “Antrax” sustraituak ere bata bestearen ondoren atera zitzaizkion lepoan eta buruan, eta hauetako batek ikaragarriko zuloa utzi zion buruan sustraitik atera ziotenean. Denok konturatzen ginen ez zebilela ongi, baina medikuek ez zioten hainbesteko garrantsirik eman edo ez zioten igarri haren barruan sortzen ari zèn ekaitzari.

Eta halaxe, 1954-ko Abenduaren 8-an, arratsaldeko zazpi t’erdietan, berebiziko enbolia eraso batek jo zion hanka batera. Mari Karmen Aranburu nire ezkon-arrebak zioen, bere etxetik aitarengana korrika heldu zenean, atakeak jo eta gero, oinaze garrasiak jardinetik (“Aldatzain” izeneko “villan” bizi baitzen. “Aldatzain”ek bazuen bere istoria zeren frankistek izena kenarazi baitzioten) entzuten zirela, eta sufrimenduak isil-isilik burutzen inor gutxik bezala zekien. Arestian ikusi genuen bere “antrax” delakoekin nolako egonarriz eramaten zuen bere oinazea. Mari Karmenek esaten zidan harrigarria zela sufrimendurako zer izpiritua zuen. Hortik igarri nolako oinazeak pasa zituen lehendabiziko ordu haietan. López Gonzalo bere ohe-medikuak atenditu zuen berehalakoan eta aditzera eman zigun hil edo bizizko kasua zela. Hamarretan San Inazio klinikara eraman zuten eta zain bat ideki zioten gian (ingle), oinazea baretzeko alegia. Operazio hau hamarterdietatik hamaikak bitarte egin zioten. Goizeko ordubietan ez zioten pultsorik nabaitzen. Hotza omen zegoen, hilotz baten irudi eta kordegabe. Horrela zetzala, Aita Gordoia jesuita, haren arima zuzendaria heldu zen eta Olio Saindua eman zion. Une honetatik, mirari bat bailitzen, birpizten hasi zen eta irriabar gozo bat ezpaineratu omen zitzaion. Egunez-egun bizkortzen joan zen, baina, ezkerreko hankan, koaguluaz, odolak ez zion korritzen. Beraz, belaunetik behera, hanka bat igarra, hilda gelditu zitzaion eta indezio klase guztiak alferrikakoak izan ziren odolgoria (koagulua) beheratu ahal izateko. Medikuek itxaropen guztia galdu zuten hanka salbatzeko eta moztea erabaki zuten.

Hanka ebatea arrisku haundiko operazioa zen gure aitaren kasuan, zeren bihotza zartatua baitzuen eta 70urte lepo gainean. Baina, ez zegoen beste irteerarik. Franzisko Arriola Ondarrutar ebaketari euskaltzaleak operatu zuen Abenduaren 15-ean, ezkerreko hanka belaun gainetik moztuz. Jainkoari

esker bihotzak iraun eta ebakuntza ongi atera zen. Hilabete barru klinikatik atera ahal izan zen.

Jainko Jaunak zortzi urtez luzatu zion bizitza hanka moztearen bitartez eta ebakuntza aurretik baino askozaz hobeto ibili zen osasunez gerotzik. Operazioa eta heriotzea bitarteko urtetan Euskaltzaindiak parte hartu zuen euskal-biltzar eta jaialdi gehientsuenetara joan izan zen. Halaxe, beste aunitzen artean, Baserriren omenaldira Zarautzen, Lizardiren gorazarrez Tolosan egindakora, Sarako bertsolari jai batera, Orixeren Euskaltzaindiko sarreran Leitzara, Aita Olabideri egindako omenaldira Gasteizen, Mitxelenari bere jaioterriak egin zion omenaldira eta abar.

Eta horrela etorri zitzaion heriotzea ustekabean. Hil bezperan beti bezala oheratu zen, bere gorputzean ezer txarrik edo anormalik nabaitu gabe. Afaldu, errosarioa esan —bere bizitza guztian ez baitzion egunoroko errosario esateari huts egin—, eta etxekoei gabonak esanda ohean sartu zen. Goizeko zortzi t'erdia aldera mugitzeko ohitura izaten zuen bere zahartzaroan, baina biharamon goiz hartan, bederatziak jo, bederatzi t'erdia jo eta ez zela mugitzen ohartu ziren etxekoak. Kezkaturik eta larriturik, hamarrak laurden gutxitan ate-joka hasi zitzairen. Txintik ere ez. Orduan, etsi-etsi eginda logelan sartu ziren eta ohean zerraldo aurkitu zuten. Sendagileek kalkulatu zuten goizeko zazpirak aldera hil zela, bat-batean, ia ohartzeko, beste enbolia batek jota, oraingoz burura. Beraz, ez dugu uste azken-ats axanparik ezagutu zuenik. Konturatu orduko zerbait gertatzen zitzaiola, txantxangorri bat bezala hilda gelditu zen noski. Hala ez izatekotan, oihu bat, dehadar bat, laguntza eske bat egiteko modua izanen zuela baita gure ustea. Ez zuen Elizakorik hartu ahal izan, baina, bizpahiru egun aintzinetik aitortzen eta Jaunartzen izana zen. 1962-ko Hazaroaren hamalaua zen.

EUSKAL LIBURUAK

“TRATADO DE SUBFIJACION EN EL IDIOMA EUSKARO”. Donostiako Baroja etxean inprimatua dago 1911-garren urtean, baina, Donostiako Integrista Gazteriari dedikatutako edizio honek, sufijazioaz gainera, prefijazioa eta konposizioa ere estudiatzen ditu. Bigarren edizioa lehen-dabizikoa baino askoz beteagoa da; Tolosan inprimatua dago López-Mendizabalanean 1932-garren urtean eta izen hau darama: “TRATADO DE SUFIJACION, PREFIJACION Y COMPOSICION EN EL IDIOMA EUSKARO”.

“TRATADO DE SINTAXIS EN EL IDIOMA EUSKARO”. Liburuxka hau, 144 orrialdekoa, Donostiako Barojarenean inprimatua dago 1912-garren urtean eta Liborio Ramery Zuzuarregiri eskainirik doakio, “Incansable en combatir por la verdad íntegra y celoso defensor de nuestros amados Fueros”.

Hitzaurrean dio, Donostiako “Juventud Integrista”n, 1910-1911-ko ikastaro hutsunea betetzeko sortzea eman ziola “Subfijación, prefijación y

composición en el idioma eúskaro” liburuari eta “Tratado de Sintaxis” hau berriz, 1911-1912 ikastaro hutsunearen betegarri sortua dela.

“EL VERBO VASCONGADO” (Estudio sintáctico y morfológico y desarrollo de las conjugaciones perifrástica, sintética, respetuosa y familiar). 260 horrialdeko liburu baliotsu hau, 1923-garren urtean argitaratu zuen Ricardo Leizaolaren Donostiako “Imprenta y Librería de San Ignacio” zeritzanean.

“SOBRE EL ORIGEN Y PARENTESCO DEL PUEBLO EUSKARO Y SU IDIOMA”. 1935-ko Urtarrilatik Maiatzara argitaratua Donostiako “La Cruz” asterokoan.

“DESARROLLO DE LAS CONJUGACIONES EUSKARAS PERIFRÁSTICAS Y SINTÉTICAS, RESPETUOSAS Y FAMILIARES”. Obra mardul eta bikain hau, Donostiako “Gráfico-Editora”n inprimatua dago 1944-garren urtean. Nire ustez hau izan zen euskara gaien gerla ondoren inprimatzen utzi zutèn lehenengo edo lehenengotako euskal-liburua, baina gogoan edukiz gazteleraz iratzia zela, gaia gramatikazkoa zuela eta egilea orduko agintarien konfidantza osokoa zela. Euskaraz iratzitako liburuak —eta neuk dakit zer lanak kostata—, ez baitziren argitaratu ahal izan 1950 baino lehenago (“Euskaldunak”, “Alostorrea”).

Esan daiteke, liburu erraldoi hau (524 orrialde baititu letra txipiz bezurik) “El Verbo Vascongado”ren osagarri bezala dela, alegia han teorian erakusten duena, hemen praktikan jartzen baitu. Liburu praktikua beraz hauxe, euskal-aditzaren erabidea zertxobait ezaguturik, hiztegi bat bezala erabiltzen baita, beharreakoa den aditz-jokoa instanpatean aurkituz.

“TELEFONOAREN SORTZE ETA AURRERAPENA”. Dena euskaraz emandako liburuxka honetaz, honela dio gure aitak, “Desarrollo de las Conjugaciones Euskaras”en, berak iratzitako liburuen berri ematen duen zerrendan: “Conferencia pronunciada en vascuence por el autor en el Salón-Teatro Novedades de San Sebastián el 27 de noviembre, última de la serie organizada por la Sociedad Euskal-Esnalea para otoño de 1927. Editada por la Sociedad Euskal-Esnalea. San Sebastián 1929. Treinta y cinco fotografías intercalados en el texto. 52 páginas”. Hitzaldi hau “Euskal-Esnalea” aldizkariak argitaratu zuen 1929-garren urtean, Ekain-Uztailako 306-307 zenbakian eta gero separata bezala atera. Hitzaldi honen berri aldi hartako “La Constancia” egunorokoak eman zuen.

“EUN DUKAT”EN MUSIKA IRIZKIZUNA

Aldi hartako “La Constancia”k, D. Manuel Lekuonak ezarritako letraz goraipamen haundiak egin ondoren, honela dio “Eun Dukat”en musikaz: “Musikaz, berriz, zer esango dugu? Etxaiderekin daukagun adiskide lokarriak neurritsu izaten behartzen gaitu. Ezagutzen genituen haren lehenagoko beste emankizun batzuk eta kapaz irizten genion musika-horrialde etorridu-

nak (inspiratuak) sortzeko. Bart sendotu ahal izan genuen gure ustea. Aski litzateke horretarako, bigarren egintzako sarrera zoragarriak eta "Aztia"ren kantak eta dantzak merezi izan zuten txalo-jotzea gogoraztea.

"Etxaide jaunak, teknika berrizaleari atxikia baita, bere emankizunetan sortaritzen dituen motibuei, entzunago eta atseginago egin ohi diren gonbinazio sail zoragarriak, eta zenbaitetan bitxiak ere, erasten daki.

"Arsuaga bigolin jotzaile bikainak, bere ederlanez eta gustu goituaz aunitz lagundu zuen, egileak partituran jarri zituèn edertasunak distiratzten.

"Baina, aitor dezagun: ez ginen asebetarik irten ikuskizunetik.

"Kanta-antzegintza honen musika sesteto gisan antolatu behar da eta era horretan eman behar da berrero, gure konforme-eztasunaren arrazoia uler dadin. Aunitz musika eta edertasun gehiegi dago gorderik atzo ikusi genuen partituran, piano jotzaile baten behatz artetan preso gelditzeko, nahiz eta gure Arsuaga jatorra bezain bigolin jotzaile trebea laguntzaile eduki".

Xabier Bello Portuk, "Azienda Publikua"ren, "Eun dukat"en eta "San Juaneko gereziyak"en kritikak egin zizkidan, baina, zorigaitzez, hemen ezin ditzakegu eman beroien zabaltasunagatik.

LIBURU TEKNIKUAK ETA INTEGRISTAK

"Sobre la organización de las Juventudes Integristas"; 63 orrialdedun liburua rustikan, D. Juan Olazabalen hitz-aurrearekin eta fotograbadu bat. Donostia, La Constancia"ren inprenta, 1911.

"Las Juventudes Integristas y su labor interior": 48 orrialdeko liburuxka. Raimundo Altunaren inprenta. Donostia, 1914.

"El Ingeniero Industrial y la Taquimetria". Planuak takimetro bidez altxatzeko estudio osoa. "Escuela Central de Ingenieros Industriales" en Ikasle Buletinean. Madrilen, 9, 10, eta 11 zenbakiak, 1916-ko Uztail-Agorril-Irailekoak,

"Los Cálculos económicos en la Técnica Industrial". Egilearen metodoa eta beronen aplikazioa argi-ingar bidalkizun bidearen kalkuluari (Método del autor y su aplicación al cálculo de una línea de conducción de energía eléctrica). Aipatu Buletinean, 19-gn. lum., Maiatza, 1917.

"El Espíritu Cristiano y el Integrismo". 98 orrialdeko liburua, Jose Maria González Etxabarri katedratiku jaunaren hitz-aurrearekin. "Biblioteca Integrista"ko III-gn. volumena. Madrilen. Gráfica Excelsior", 1917.

"Cuentos contra el dinero". Donostiako "Cruz y Verdad"en, hamar egunoroko aldizkarian. 1918-ko Urriaren 10-rtik, 1919-ko Jorrail/Apirilaren 30-era.

“Apuntes sobre Telefonía”. 86 orrialdeko liburua 96 grabadukin. Donostia, Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1921.

“Estadística y breves apuntes históricos de la Red Telefónica de Guipúzcoa”. 40 orrialdeko liburuxka planu batekin. Donostia, Urtarrila, 1922. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta.

“Descripción, historia y estadística de la Red Telefónica de Guipúzcoa” (Description historique et statistique de Réseau des Téléphones de Guipúzcoa). Liburuxka bi hizkuntzatan, sei argazki eta planu bat. Marqués eta Lagunartearen inprenta, 1923, Ordizia.

“Apuntes razonados sobre el programa Integrista”. 64 orrialdeko liburuxka. Marqués eta Lagunartearen inprenta, 1923, Ordizia.

“Medidas eléctricas y mecánicas”. 128 orrialdeko liburua, 66 irudi eta 16 fotograbadu. R. Y. de Aldekoaren inprenta, 1924, Burgos.

“La telefonía automática en Guipúzcoa, al alcance de todos”. Gipuzkoako Ahaldundiak eta Donostiako Udaletxeak egiten dituzten instalazioen azalpena. 32 orrialdeko liburuxka, hiru irudi, sei fotograbadu eta planu bat hiru tintetan. Donostia, Ahaldundiaren inprenta, 1925.

“Apuntes sobre telefonía”. Bigarren edizioa, franko loditua. 144 orrialde, 149 irudi eta 10 fotograbadu. Rafael Y. de Aldekoaren inprenta, Burgos, 1925.

“Comunicaciones de Guipúzcoa”. Gipuzkoako korreu komunikabide guztiak dakartza: telegrafu, telefonu, autobide, trenbide, portu eta abar. 224 orrialde ditu, 14 fotograbadu eta lau mapa zenbait koloretan. Aldekoaren inprenta, Burgos, 1925.

“Programa Integrista explicado” 402 orrialdeko liburua. Aldekoaren inprenta, Burgos, 1925.

“Los sistemas modernos de telefonía automática”: Egileak Bilboko Injiniadore Industrialen Lagunartean egindako itzaldia. 52 orrialdeko libuxka, 15 irudi eta 6 fotograbadu. Donostia, 1926, Gipuzkoako Ahaldundiaren inprentan.

“Disposiciones legislativas sobre telefonía”. 320 orrialdeko liburua, 1926.

“La Corriente Telefónica”. Telefonu bidalkizun problemei dagokien matematika estudioa, “corriente alterna” delakoaz sarrera modu bat daramala aurretik (Estudio matemático de los problemas relativos a la transmisión telefónica, precedido de una introducción sobre la corriente alterna). 464 orrialdeko liburua, 148 irudi eta zenbait tabula. Aldekoaren inprenta, Burgos, 1927.

“Medidas de equivalente y nivel de transmisión”. 30 orrialdeko liburuxka, 23 irudikin. Donostia, Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1928.

“El sistema Ericson de Telefonía Automática”. I-go. Tomua. Sistemaren azalpena eta hiribarruko hizpideen erakuntza (Descripción del sistema y establecimiento de comunicaciones urbanas). 172 orrialdeko liburua, 17 irudi eta bi eskema orokor haundi kartera batean. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1928.

“Telefonoaren sortze eta aurrerapena”. Egileak egin hitzaldia, euskaraz. Donostiako Salón-Teatro Novedadesen, 1927-ko Hazilaren 27-an. “Euskal Esnaleak” argitaratua, Donostia, 1929. 52 orrialde eta 35 fotograbadu.

“Resumen descriptivo, Histórico y Estadístico acerca de la Red Telefónica de Guipúzcoa”. Sevillako “Exposición Ibero-Americana”k argitaratua. 32 orrialde, 6 fotograbadu, bi planu, 8 grafiku. Gipuzkoako Ahaldundegiko inprenta, 1929.

“El Eco en telefonía”. “Dyna” aldizkarian, Bilbo, Hazila, 1930.

“El sistema Ericson de Telefonía Automática”. II-gn. Tomua, 168 orrialde, 50 irudi eta 3 eskema haundi kartera batean. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1934.

“Memorias relativas a la Red Telefónica de Guipúzcoa”: 1912-tik 1934-
-ra, bi urteok barne.

“Apéndice a la obra *La Corriente Telefónica*”. 144 orrialde eta 45 irudi. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprentan, 1938.

“Estudios sobre la estructura y equipo de las Centrales Telefónicas Automáticas”. “Metalurgia y Electricidad” aldizkarian, 1939-ko Urtariletik, 1940-ko Epail-Martxoraino.

“Lecciones sobre Telefonía Automática”. 80 orrialdeko liburuxka eta 51 irudi. Madrilen, “Nuevas Gráficas” inprentan. Bilboko “Escuela de Ingenieros Industriales”ek argitaratua. Maiatza, 1942.

INAZIO MARIA ETXAIDE'REN BIZITZAN (1884-1962) EGUNIK GOGOANGARRIENAK (1)

1884: Donostia'n jaiotzen da Abenduaren lehenengoan, Kale Nagusian, lehendabiziko lumeruan (Igentea kale-kantoiari, Parte zahar-berri mugamugan), Andre Mariaren Elizan bataiatua izanik biharamonean.

1895: Batxilleratua estudiatzen hasten da. Elbira Etxaide bere arreba-
zinez, etzen iñungo ikastetxetan ibilli, arrazoi honetxegatik baitipat: Etxaide-

(1) Alfonso Irigoyen euskaltzaiñak eskatuta datuok **Euskera** aldizkarira igorri nituen (1961-62, Tomo VI-VII, 350^{gn}. hor-ald.) gazteleraz Irigoyen jaunak hala nahi zuela ustez, baiñan berak euskerara aldatuta eman zituen bertan ikus daitekenez.

-Lizasoain senitarteak aldi hartan urte erdia Donostia'n egiten zuen eta beste erdia Bergara'n eta oztopo honegatik nahiago izan zuten klase partikularren bidez baliatu.

1900: Garagarrillean Batxilleratua bukatzen du eta Urrian ekiten dio Industrietako Injinadorien Eskolako sarrerari (2).

1901: Bilbo'ko Industri-Injinadore Eskolan sarrera egiten du.

1906: Urte hontako Urrian Industrietako Injinadore titulua lortzen du.

1907: Abuztuaren 29'an Gipuzkoako Ahaldundegi-Jauregian sartzen da, "Catastro Industrial" izeneko zerbitzuan.

1907: Euskera estudiatzen hasten da, berak diogunez, hutsaren urren-goia bakarrik baitzekien.

1909: Epaillaren 9'an, Gipuzkoa'ko Ahaldundegiko Industri-Injinadorea izendatua izan zen, izendapen horren barruan Probintzi-Telefonutzaren Zuzendaritza sartzen zalarik.

1909: Jorraillaren 8'an, Inazio Etxaide Etxebeste bere aita hiltzen da.

1909: Agorraren 13'an Integrista Gazteriako Lehendakari, berexia izan zen, "La Constancia"k dakarrenez (3), eta kargu hontan iraun zuen ezkontzaldiraiño gutxi-gora-bera.

1910: Abuztuaren 27'an "Donostia'ko Diruetxeko" Aholkari izendatu zuten. Kargu hontan bizi artean iraun zuen.

1910: Integrista Gazteriako euskal-erakustaldiak beregain hartzen ditu, Don Ramon Intzagarai apaiza lankide zuelarik.

1915: Jorraillaren 29'an Maria Dolores Itarte Alberdi'rekin ezkontzen da Zumarra'n, hots, emaztearen jaioterrian. Ezkontza hontatik hamar seme-alaba jaio ziren, zazpi gizonezko eta hiru emakumezko.

1918: "Elorriaga y Cia." izeneko ur-kontadore industrian parte hartzen du kapitaldun bazkide bezala, "socio-gestor" izendapenez. 1934'ko Hilbeltzaren 2'an saldu zuen bere negozio-parte, zenbait konforme-etzasunez.

1926: Telefonu automatikuaren eragille eta aintzindari bezala agertzen zaigu, Donostia'ko Telefonu Zuzendaritzarekin lankidetzan, Gipuzkoa'ko hiriburuaren hamabost kilometroko ingurua automatizatuz. Usurbil'ko Agiña, Andoain eta Oiartzun izan ziren automatizaziño hontaz baliatu ziren inguru-herritan apartatuenak. Hauxen izan zen Peninsula'ko lehenen-

(2) Batxiller titulua Valladolid'en emana dago urte hontako Dagonillaren 16'an.

(3) "Euskera"n datu hau gaizki eman nuen; hemen, iturri arreren batetik hartuta noski, 1910'eko Garagarrillaren 14'an jarri bainuen.

automatizaziñoa. “La Constancia” egunerokoak 1926-6-15’ez dakar adelu-jaiaren berri.

1926: Agorraren 30’ean, lan bikain honen sarigarri, Lanaren Zillar-Domiña opa-esten zaio.

1928: Hilbeltzaren 25’ean argitara ateratzen da, Donostia’koa “La Cruz” asteroko katolikua. Gure aita beronen bazkide-fundatzaile eta lankide bizkor izan zen.

1928: Donostia’n etxea zabaltzen du “Legión Católica Española” lagunartek, gure aita bazkide fundatzaileen artean zegoalarik.

1930: Hilbeltzaren 14’an, Maria Pilar Lizasoain Minondo bere ama hiltzen zaio.

1932: Maiatzaren 15’ean, “Centro de Actuación y Propaganda Católica” (C.A.P.C.) zeritzan lagunartek etxe-ateak ideki zituen. Gure aita, beronen bazkide-fundatzaile eta lendakari-ordekoa izan zen.

1932: Donostia’ko “Editorial Católica”ren fundaziñoan parte hartzen du, kapitaldun bazkide bezala.

1940: Eibar’ko “Alfa” josteko makiñen Aholkari izendatua izan zen, bizi bitartean iraunik kargu hontan.

1942: Epailaren 26’an Euskaltzaindiak hotsegiña izan zen, Juan Carlos Guerra’k utzitako hutsunea betetzeko eta bere kargu-jabe egin zen Garagarri-llaren 24’an.

1945: “Muebles Alfa” izeneko lagunartearen Aholkari izendatzen dute. Kargu honi hil arteraiño eutsi zion.

1947: Agorraren lehendabizikoan, Maria Dolores Itarte Alberdi bere emaztea hiltzen da Donostia’n 54 urtez.

1949: Maiatzaren 9’an Gipuzkoa’ko Telefonuaren Zuzendaritza utzi beharrean arkitzen da, Espaiñiako “Compañía Telefónica Nacional” deritzana egin zelako gure telefonuaren arduraduna, urte hontako Jorraillaren 14’ko Ministerio Agindu baten bitartez.

1951: Azaroaren 3’an Euskaltzaindi’ko Lehendakari izendatzen dute.

1953: Abenduaren 14’an, Espaiñiako “Ministerio de Educación Nacional” delakoak, orduan Gipuzkoa’ko Ahaldudegiko Lehendakari zen Jose Maria Caballero Arzuaga’re eskabidez, “Orden Civil de Alfonso X el Sabio” lagunartean honartua izateko erabakia hartu zuen, “Encomienda” maillan, telefonu zientzian eta euskal-gaietan egin lanagatik.

1954: Abenduaren lehenengoan Ahaldudegiko Injinadoretzaren jubila-ziñoa irixten zaio, 70 urte betetzen dituelarik.

1954: Abenduaren 15^{ean} ezkerreko anka belaun-gaiñetik mozten diote, enbolia baten ondorioz, Donostia^{ko} San Inazio^{ren} klinikan.

1962: Azaroaren 14^{an}, Donostiaⁿ hiltzen da, Ategorrieta^{ko} Aldatzain etxean, bigarren enbolia batez.

ETXAIDETARREN ETORKIA

PERU ETXAIDDKO: “Etxaide” oin-etxeko (Cabo de Armeria) jauna, Elizondo ingurutetan. Orain suntsitua da jauregi hau. Naparroa^{ko} Gortetan zizun exerleku. Beaumontesa zen, iñolaz ere, zeren 1512^{gn.} urteko Gorte-Batzarrean, Fernando Katolikua derizatena Naparroa^{ko} erregetzat aitortu zuenetakoa izan baitzen, norbere Erreñua Gaztelarrei salduaz. Orain ba-da “Etxaide” jauregia edo gaztelua Ulzama-ko Olagueⁿ. Baiñan, ba-dirudi jau-regi hau gerokoa dela. Honen ondorengo izan zen:

PERU ETXAIDDKO, hau ere “Etxaide” zeritzan oin-etxeko jauna. Lengoaren seme edo biloba izango zen noski. Ezin jakin. Maria Joan Arostegia^{rekin} ezkondu zen. Hemendik bi adar sortzen zaizkigu, dakigunez:

Martin Etxaideko:

“Etxaide” oin-etxeko jauna, Ursula Arizkun^{ekin} ezkondua. Martin hau zen noski “Etxaide”^{ko} seme nagusia, baiñan gu ez gara adar hontakoak, Ioane beronen anaiaren adarrekoak baizik.

Martin Etxaide bat izan zen —fexagatik lehenengo Peru Etxaideko^{ren} seme izan zitekeen—, Amaiur^{ko} gaztelua hartzeko dirua aurreratu ziona Conde de Miranda Errege-ordeari 1522^{ko} Ekainean. Miguel de Orreaga^k dio: “Echayde y Cruzat eran beaumonteses de mucha cuenta” (Amayur, II Tom. 44 p., Auñamendi, 1979).

IOANE ETXAIDDKO, Arostegia zeritzan oin-etxeko jauna (Lekarotz^{en}). Bi aldiz ezkondua; lehenengoz, Maria Joan Urtsua^{rekin} eta bigarrenez Maria Juana Gortari^{rekin}.

IOANE ETXAIDE-AROSTEGIA GORTARI, jaió 1629^{ko} Otsaila^{ren} 2^{an}. Ezkondu, 1671^{ko} Abenduaren 6^{an}, Arantza^{ko} (Aranazko) Maria Bikuña^{rekin}. Ezkontza hontatik sorturik bi adarren berri dakigu. Jerónimo Etxaide^k jarraitzen dio gureari.

Juan Jose Etxaide Bikuña, 1698^{an} Juana Mihura^{rekin} ezkondua, Oieregi^{koa} (Bertiz-Arana).

Juan Jose Etxaide Mihura, 1740^{an} ezkondu zen Ana Maria Altzugarai^{ekin}.

Salvador, Juan Miguel eta Juan Antonio Etxaide Altzugarai: “Informantes en la Hidalguía para el Valle de Bertiz-Arana existente en el Archivo de Elizondo, carpeta Lecároz, último número que dice 1775-Arostegua”.

JERONIMO ETXAIDE BIKUNA, jaio Arantza'n, 1696, Uztaillak 22. Ezkondu, 1721'eko Uztaillaren 25'ean, Maria Josefa Etxegoien Ajesta'rekin. Hemen ere ba-dakigu bi adarren berri. Jaun Bautista'k jarraitzen dio gureari.

Rafael Etxaide Etxegoien, jaio, 1723'gn. urtean. Ezkondu, 1749 garrean Maria Francisca Huarte'rekin.

Jose Joakin Etxaide Huarte, 1756'gn. urtean jaioa.

JUAN BAUTISTA ETXAIDE ETXEGOIEN, jaio, Arantza'n, 1728'ko Agorraren 16'an. Serafina Perugorria Ezpeleta'rekin ezkondu zen.

FRANCISCO IGNACIO ETXAIDE PERUGORRIA, jaio Arantza'n, 1762'ko Jorraillaren 18'an. Juana Maria Iparragirre Mayarekin ezkondu zen.

JOSE FRANCISCO ETXAIDE IPARRAGIRRE, jaio Arantzan, 1799'ko Otsaillaren 3'an. Bi aldiz ezkondu zen. Lehengoz, Maria Josefa Almandoz Mitxelena'rekin, Arantza'n, 1821'eko Urriaren 15'ean eta bigarrenez, Goizueta'ko Artikutza auzoan, 1841'eko Otsaillaren 22'an, Marzelina Etxebeste Sorondo'rekin. Hemendik bi adar sortzen zaizkigu:

Demetria Etxaide Etxebeste, Tolosa'ko Ursino Zabala Larreta-Azelain'ekin ezkondua.

IGNAZIO ETXAIDE ETXEBESTE, jaio Ziburu'n (Laphurdi), 1848'ko Otsaillaren 27'an eta hil 1909'ko Jorraillaren 8'an. Pilar Lizasoain Minondo'rekin ezkondu zen Lezo'ko Kristo'ren elizan 1879'ko Uztaillaren 8'an.

IGNAZIO MARIA ETXAIDE LIZASOAIN, jaio Donostia'n, 1884'ko Abenduaren lehenengoan. Maria Dolores Itarte Alberdi'rekin ezkondu zen 1915'eko Jorraillaren 29'an. Donostia'n hil zen 1962'ko Azaroaren 14'an.

OHARRA: Julio Altadill'ek, "Castillos Medievales de Nabarra" liburuan (Zabalkundea Sorta), III'gn. Tomuan, 43'gn. horrialdean Mondarrain (Itsasu-Laphurdi) mendiko gazteluan agindu zuten "alkaidez" edo buruzagiz mintzo delarik, honela dio: "Finalmente en 1390 hallamos en el cargo (de alcaide) a D. Yenegro Sánchez de Etxaide, señor de Etxaide". Ba-dirudi, beraz, Eneko Etxaide hau gure arbasoetakoa zela, "Etxaide" jauregiko nagusia baitzen, eza-gutzen ditugun lenengo Etxaide'k bezala.

IGNACIO M.ª ETXAIDEREN MENDEURRENA

Donostia, 1984-XI-30

Ana M.ª Echaide

Beharrezkoa deritzat esatea zein pozik hartu nuen Euskaltzaindiak orain hilabete bat edo, egin zidan mandatua: gure aita izan zenaren oroimen bat edo beste agertzea; oroimen txiki, familia girokoak batez ere, giro honetan ezagutu bait nuen nik aita, eta beraren zahartzaroan gehienik. Era honetaz zerbait egin ba-dezaket hainbeste maite izan nuen eta oraindik hainbeste maite dudan aitaren alde, eskerrak Euskaltzaindia, eman didazun mandatuagatik.

Ez ditut hemen aipatu nahi aitari zor dizkiodan gauza garrantzitsuenak: bizitza —hamargarrena naiz senideen artean—, kristau fedea, heziketa —batez ere nire kasuan ama falta zitzaidalarik— etabar; baizik eta beraren izakera sendo eta xamurraren bidez hezurmuinetan sartu zizkidan ohitura eta zaletasun batzuk.

Ez zen gauza erreza, arratsaldean etxeratzen nintzalarik, aita zereginik gabe aurkitzea, zahartzaroan ere ez. Bazuen beti zerbait esku artean, eta zeregin bakoitza bere unean. Bazkalondoan, lokuluxka txiki bat, ordu eta erdi edo ordu pare batetan estudiatu, etxeko kontuak eraman, entxufe bat edo plantxa edo beste etxeko tresna bat ondatuta ba-zegoen konpondu; eta merendatu ondoan zerbait irakurri —ingelesez edo frantsesez askotan ohitura ez galtzearren—; edota neguko egun hotz edo euritsu askotan, kanpora ezin atera izan ba-zuen paseotxo bat egitera, beraren makilak hartu eta despatxoko ixkin batetik, ondoan genduen salaren beste ixkineraino, alde batetik bestera zebilen metro pila batzuk osatu arte.

Beraren pentsamoldean denbora galtzeko lekurik ez zegoen. Eta lan egin ere, benetan egiten zuen. Gogoan daukat oraindik norbaitek esan zidana aitaren matematika-liburu bat ikusita, orrialdeen ixkiñak bere eskuz notaz beteak zituen. “Hau da, hau, benetan estudiatzeko era. Ez gainetikan ikusi eta orria pasatzen duenarena”.

Musika zen beraren zaletasun haundienetakoa. Zazpi urteko neska koskorra nintzan, igande goiz batean Donostiako Orkestra Munizipalak, Ramón Usandizagaren zuzendaritzapean, eman zuen kontzertu batetara eraman ninduean. Zoraturik gelditu nintzen eta musika estudiatu nahi nuela esan nion.

Geroztik nere musika zaletasuna haunditzen saiatu zen. Zenbat aldiz piano ondora hurbiltzen zitzaidan eta nik tankerarik gabe jotzen nuena, berak zentzu berriz betetzen erakutsi zidan. Gauero, afalondoan, disko bat entzuteko ohitura zuen. Diskoen bildumaren zerrenda egina zuen eta orden hartan ipintzen zituen. Baina noiz ta behin tranpatxo bat ere egiten zuen, neri ezer esan gabe, bere gustokoak zituen musikaegileak entzutearren: Beethoven, Strauss, Grieg, Wagner, eta euskaldunen artean Arriaga eta Usandizaga. Beraren ondoan ikasi nuen musika ulertzen.

Mendizalea zen ere. Bihotzetik gaisotu arte asko ibilia. Nik 6 urtetan lagundu nuen beraren ibilaldietan; 6 urte nituela eraman ninduen Igaratzara. Gero berarekin egin nituen Gipuzkoako tontor aunitz: Biandiz, Uzturre, Adarra, Ernio, Txindoki, Izarraitz etabar. Tontorrera iritxitakoan, nik urte asko igaro arte entenditu ez nuen grina zeukan: bistan zeuden mendi, herri edo herrixka, bide edo ibai guztiei antz eman behar zien. Horretan ere seme alaba bat baino gehiago atera gara beraren grina berberarekin.

Ez da izan neretzat gauza erreza gure aitaren eguneroko ohituren artean, bat edo beste nabari araztea. Gauza arruntak deritzaizkit, garrantzitsuak badira ere gauza arruntak gizonaren bizitzan. Baina, gehiago luzatu ez nahian, bukatzeko, agertu nahi nuke beste xehetasun bat. Badakizue, noski, aitak, zahartzaroan, anka moztu ziotenetik, taxiak asko erabiltzen zituela kaleratzeko. Askotan laguntzen nuen nik ateraldi horietan. Behin, taxia utzitakoan, aitak taxistari, ohitura zuen bezela, eskerrak eman zizkionean, honek galdetu egin zion zergatik ematen zizkion eskerrak bere lana baizik ez bait zuen egin. Eta aitak erantzun zion, egunero jende askoren alde eskertu zegoela hainbeste lan —eginbeharrezkoak edo ez— egiten zituztelako bere alde. Batzutan, bere esker ona agertzea maite zuen erregalutxo baten bidez, norbaitek fabore bat edo lan berezi bat egiten zionean.

Zihur nago, ba, orain, goitik eskertu gure begira dagoela; eta nik, beraren asmoaz eta beraren hitzez jabetuz, esan nahi dizuet: Eskerrik asko Euskaltzaindia, egin didazun omenaldiagatik. Jainkoak bedeinka beza Euskaltzaindia eta euskaltzainak eta hor zareten lagun guztiak zuen esker onagatik!